

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
وَصَلَى اللَّهُ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ الطَّاهِرِينَ

خانواده‌شروعی

از منظر جامعه‌شناسی، روانشناسی و تعلیم و تربیت
با رویکرد معارف اسلامی

به اهتمام: دکتر زهره موسی‌زاده
استادیار دانشگاه امام صادق (ع) پردیس خواهان

۴ □ خاتواده پژوهی از منظر جامعه‌شناسی، روان‌شناسی و تعلیم و تربیت

- ❖ گروه ترجمه چکیده مقالات به زبان عربی
مینا عربی، هاله بادینده، زهرا عبدالزهرا، دکتر فاطمه ملایم، الهه مسیح‌خواه، فهیمه سیفی
- ❖ گروه ترجمه چکیده مقالات به زبان انگلیسی
ربابه پهلوان باقری / مریم آموزشی بخش زبان انگلیسی دانشگاه امام صادق (ع)
- ❖ سرویراستار ترجمه چکیده مقالات به زبان انگلیسی
دکتر کیانوش هاشمیان / دانشیار گروه روان‌شناسی دانشگاه آزاد اسلامی – واحد رودهن
- ❖ سرویراستار ترجمه چکیده مقالات به زبان عربی
سهیلا محسنی‌نژاد / مریم آموزشی بخش زبان و ادبیات عربی دانشگاه امام صادق(ع)

فهرست مطالب

Error! Bookmark not defined.	سخن ناشران.....
۱۱.....	دیباچه
۲۱.....	بخش تخت: خانواده پژوهی با رویکرد جامعه شناسی.....
۲۳.....	فصل ۱. مطالعه تطبیقی کارکردهای خانواده از منظر جامعه شناسی و آموزه های اسلامی
	زهره موسوی زاده
۴۷.....	فصل ۲. بررسی روش های نهادینه سازی رفتار در فرزندان توسط خانواده از دیدگاه اسلام
	دکتر فربیا شایگان / مصصومه حمیدی بور
۷۱.....	فصل ۳. پیشگیری از جرایم در خانواده و جامعه با تکیه بر آموزه های قرآنی
۱۰۷.....	بخش دوم: خانواده پژوهی با رویکرد روانشناسی
۱۰۹.....	فصل ۴. رابطه معنویت و معنای زندگی با انسجام خانواده در زوجین
	افسانه بورستان // اصغر جعفری
۱۲۹.....	فصل ۵. پیش بینی رضایت زناشویی بر اساس مؤلفه های سلامت روانی در افراد متأهل
	دکتر خدیجه ابوالمعالی / فرخنده رفیعیان اصفهانی / دکتر حمزه گنجی

۶	□ خانواده پژوهی از منظر جامعه‌شناسی، روان‌شناسی و تعلیم و تربیت	
فصل ۶. تأثیر آموزش مهارت‌های ارتباطی با رویکرد تحلیل تبادلی در افزایش رضایت زناشویی.....	۱۵۳	دکتر پریوش وکیلی / دکتر مالک میرهاشمی / سیمیه تتحمی
فصل ۷. تأثیر متغیرهای ساختاری و رفتاری خانواده بر نظام ارزشی آن.....	۱۷۱	دکتر اصغر شریفی
بخش دوم: خانواده پژوهی با رویکرد تربیتی.....	۱۹۵	
فصل ۸. فرزندپروری اسلامی در خانواده	۱۹۷	شهلا پاکلامن / پرسا پورعلمداری / فائزه پیمان پاک
فصل ۹. پیش‌بینی اختلالات عاطفی - رفتاری بروز نمود در نوجوانان براساس عملکرد خانواده آنان	۲۲۳	خدیجه ابوالمعالی / هانیله صابری / مریم قربانی ثابت
فصل ۱۰. اهمیت شناخت ابعاد و نیازهای مختلف رشدی دوره جوانی در تحکیم روابط اعضای خانواده	۲۶۱	زهره موسی‌زاده / عروج قالیباف
چکیده فصول	۲۷۹	
نمایه	۲۹۹	

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

«لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِّنْ أَنفُسِهِمْ
يَتَلَوَّ عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيَعْلَمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَهُ
وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلِ تَفْنِي ضَلَالَ مُبِينَ»

(قرآن کریم، سوره مبارکه آل عمران، آیه شریفه (۱۶۲)

سخن ناشران

حمد و ثنا خداوند بزرگ و ذات احادیث را که امتیاز و درجه عالمان و دانشمندان را در نزدیکی به جایگاه پر عظمت خویش قرار داد، همو که در این آیه شریفه بر مؤمنین منت نهاد آنگاه که از خودشان رسولی را برانگیخت تا برای آنان آیات وحی بخواند و ایشان را بشارت و بیم دهد. به راستی مرتبت علم و دانش و فضل و معرفت در نزد خدا جایگاهی قرار دارد که احادیث به واسطه اعطاء آن به آدمی بر بشریت منت نهاده است.

خداوند را شاکریم که در عصری که هنوز در برخی کشورهای جهان، زنان را واجد شرایط شرکت در مخالف سیاسی، اجتماعی و علمی نمی دانند، خواهران گرامی ما در عرصه علم و تحقیق و پژوهش پیش می تازند و به جهت اراده استوار خویش اندیشه ها را به تکاپو و قلم ها را به حرکت وا می دارند (رئیس محترم دانشگاه امام صادق علیه السلام آیت الله مهدوی کنی).

این توفیق الهی است که یک مرکز داعیه دار علم و دانش بتواند در دستیابی به اهداف بلند خود، برنامه های خویش را بر مدار معرفت و دانایی

۸ خاتم‌الدین پژوهی از منظر جامعه‌شناسی، روان‌شناسی و تعلیم و تربیت

قرار دهد، چرا که علم و معرفت از چنان قدر و منزلت و عظمتی برخوردار است که باید گام نهادن در مسیر آن را از الطاف الهی دانست. دانشگاه امام صادق علیه السلام (پر迪س خواهران) طی سالیان گذشته افتخار این را داشته که در این راستا گام‌هایی برداشته و افق بلندی را در چشم‌انداز علمی خود پیش رو دارد که البته برخی فعالیت‌ها به صورت راهبردی یعنی درازمدت و برخی فعالیت‌ها به صورت میان مدت و کوتاه مدت بوده است. از جمله فعالیت‌های این مرکز در بخش‌های علمی و آموزشی و پژوهشی، به انجام رسانیدن برخی طرح‌ها، پژوهش‌ها و انتشار آن در قالب کتاب می‌باشد که اهداف متعالی دانشگاه را در دستیابی به رویکردهای تعیین شده به پیش خواهد برد. در این راستا الگوی اسلامی ایرانی رشد و تعالی و پیشرفت در مسیر اهداف متعالی و بلند نظام جمهوری اسلامی، از رویکردهای نوینی است که در رسیدن به فعالیت‌های برنامه‌ای مورد توجه واقع می‌شود.

معاونت پژوهشی از زمان تشکیل تاکنون به این مهم توجه داشته و برنامه‌ها و فعالیت‌هایی را به انجام رسانیده است. این معاونت تلاش دارد با عمق بخشیدن به این فعالیت‌ها و تهیه و تنظیم برنامه‌های راهبردی در راستای محقق نمودن پژوهش‌هایی علمی، راهبردی و کاربردی دانشگاه گام‌هایی را بردارد؛ و مطابق با ساختار علمی دانشگاه به عنوان سازمانی دانش بنیان، برنامه‌محور، توسعه‌گرا و تحول‌مدار برای پاسخ‌گویی به نیازهای رو به رشد جامعه فراگیران خود، تلاش دارد با نیازسنجی و پاسخ‌گویی به مطالبات به پژوههای علمی خود به ویژه در شاخه‌های مطالعات زبان با گرایش‌های نسل جوان پاسخ دهد.

خوشبختانه این فعالیت مورد استقبال اساتید، دانشجویان و برخی محیط‌های علمی در استفاده و بهره‌برداری از برخی کتب چاپ شده بوده است. از کلیه کسانی که ما را در این مسیر یاری نموده‌اند تشکر و تقدیر

سخن ناشران ۹

نموده و از همه محققان و فرهیختگان گرامی جهت همکاری در امور علمی پژوهشی دعوت می‌نماییم.

معاونت پژوهشی دانشگاه

اداره کل پژوهش،

حوزه معاونت پژوهشی و فناوری

پردیس خواهران

دیباچه

خانواده واحد اساسی جامعه است و از مجموعه‌ای از افراد تشکیل شده که از لحاظ اعتقادی، اقتصادی، عاطفی و اجتماعی به یکدیگر پیوند خورده و به هم وابسته‌اند و دارای اصل و نسب مشترک هستند. این نظام اجتماعی و طبیعی، نقش تعیین کننده و تأثیر خارق‌العاده‌ای در رشد و تکامل شخصیت و شکوفایی استعدادها و قابلیت‌های اعضاء داشته و در همین راستا، مجموعه‌ای از قواعد را ایجاد کرده و نقش‌هایی را برای اعضاء خود طراحی و به آن‌ها نسبت می‌دهد. دارای ساخت سازمان یافته قدرت است، شکل‌های ظرفی از تعاملات آشکار و پنهان را ایجاد می‌کند و دارای شیوه‌های مفصل و مبسوطی از مذاکره و حل مسئله است که برای اعضاء انجام اشربخش تکالیف متعدد را میسر می‌سازد. گلدنبرگ و گلدنبرگ (۱۹۹۶)، خانواده را یک خرد فرهنگ دانسته و معتقدند که بین اعضاء آن یک رابطه عمیق و چندلایه بر اساس تاریخچه مشترک، فرضیه‌ها و ادراکات درونی شده در مورد جهان و اهداف مشترک وجود دارد که افراد در این نظام، از طریق وفاداری‌ها و دلبستگی‌های هیجانی قدرتمند، پایدار و متقابل به هم گره خورده‌اند. ورود به چنین نظام سازمان یافته‌ای از طریق ازدواج، تولد و فرزندخواندگی رخ می‌دهد. جایگاه و اهمیت این کوچکترین و بنیادی‌ترین نهاد اجتماعی تا حدی است که به اعضاء خود بعد از مدتی باهم بودن، سطحی از استقلال و خودمختاری را در عین حفظ عضویت خانوادگی تا

۱۲ □ خانواده پژوهی از منظر جامعه‌شناسی، روان‌شناسی و تعلیم و تربیت

پایان عمر عطا می‌کند و از چنان قدرتی برخوردار است که با وجود احتمال جدایی و فاصله زیاد بین اعضاء، حتی تا زمان مرگ نیز تأثیر و تأثیر خود را حفظ می‌کند. بنابراین این نهاد اجتماعی زیربنای جوامع و خاستگاه فرهنگ‌ها، تمدن‌ها و تاریخ‌بهره بوده که پرداختن به این بنای مقدس و بنیادین و هدایت آن به جایگاه واقعی‌اش، همواره سبب اصلاح خانواده بزرگ انسانی و غفلت از آن، موجب دور شدن بشر از حیات حقیقی و سقوط به ورطه نابودی است.

بر اساس نظریه‌های مطرح در حوزه‌های جامعه‌شناسی و روان‌شناسی، جامعه‌ی مدرن با تغییر شرایط اقتصادی-اجتماعی ناشی از صنعتی شدن و تغییر الگوهای تولید، تغییرات گسترده در ساختارهای اجتماعی، اصلاحات دینی و جایگزینی انسان محوری به جای خدا محوری، غلبه نگرش پژوهیستی در علوم، حضور تأثیرگذار و فرهنگ‌ساز تکنولوژی‌های جدید در زندگی مردم و ظهور جنبش‌های فمینیستی، ناگزیر به باز تعریف ساختار و عملکرد، نقش و وظایف اعضاء، کاهش و تنزل در تعاریف بعضی کارکردها و حذف برخی دیگر گردیده است. بروز این تحولات در نقش و جایگاه، پیامدهایی نظیر کاهش تمايل به تشکیل خانواده و مجردزیستی، پذیرش ارضاء نیازهای جنسی خارج از چارچوب خانواده و تشدید اختلافات زوجین، افزایش تعداد فرزندان نامشروع و سرپرستی فرزندان در خانواده‌های تکوالد، کاهش وظایف حمایتی مرد در قبال همسر، تضعیف کنترل و ناظرت خانواده بر فرزندان و نادیده گرفتن تفاوت‌های جنسیتی در پذیرش نقش‌ها و نظایر آنرا به دنبال داشته است.

مفهوم خانواده از منظر اسلام عبارت از نهادی اجتماعی، اخلاقی و حقوقی است که بر مبنای ازدواج بین دو جنس مخالف تشکیل می‌گردد و میان اعضای آن روابط نسبی یا سببی حاکم بوده و آن‌ها در مقابل هم از حقوق و تکالیفی برخوردار هستند که بر اساس مدیریت واحد اداره می‌شود. بنابراین خانواده دارای اصالت و ماهیتی کاملاً متفاوت از سایر نهادهای

اجتماعی بوده و اخلاق و صمیمیت به عنوان مهم‌ترین اصل حکم‌فرما می‌باشد (مطهری، ۱۳۸۰، ج ۵، ص ۳۳). قداست این نهاد برخاسته از جایگاه آن و عنایت ویژه‌ای است که خداوند بزرگ در قلم "تکوین" و رقم "تشريع" به حوزه خانواده داشته است. اسلام همواره به دلیل تأثیر عمیق تشکیل خانواده در تربیت، رشد فضایل و ساخت و ساز انسان سالم از لحاظ فکری، عاطفی و رفتاری تأکید ویژه‌ای بر نهاد خانواده داشته و بنابر فرموده پیامبر اکرم (ص) بنایی را محبوب‌تر و با ارزش‌تر از آن در نزد خداوند متعال نمی‌داند (مجلسی، ۱۴۰۴ق). اختصاص حداقل ۱۵۰ آیه نورانی در قرآن کریم و احادیث متعدد از اهل بیت عصمت و طهارت و سیره عملی اسوه‌های الهی نشان از تأکید مؤکد این دین آسمانی بر موضوع خانواده، جایگاه و اهمیت آن دارد. با توجه به بحران حاکم بر خانواده در قرن حاضر ناشی از تسلط فرهنگ امیسیتی به خصوص در جوامع غربی، دستیابی به ظرافت‌ها و راهکارهای عمیق اسلام در زمینه تحکیم روابط در کانون خانواده ضرورتی است که بیش از هر زمان دیگر احساس می‌گردد.

از دهه ۱۹۸۰ به بعد هم‌زمان با بروز تحولات عمدۀ در مسائل مربوط به حوزه خانواده، توجه به اقدامات پژوهشی در زمینه مسائل خانوادگی افزایش یافت. پس از نام‌گذاری سال ۱۹۹۵ به عنوان سال خانواده از سوی سازمان ملل متحده، در دانشگاه‌ها و محافل آکادمیک نیز مباحث خانواده از اهمیت بیشتری برخوردار گردید. در این زمینه رشته‌های علمی مرتبط با حوزه‌ی خانواده از جمله روانشناسی، جامعه‌شناسی، تعلیم و تربیت، حقوق، فقه و حقوق اسلامی و رشته‌های مرتبط دیگر هر کدام از دیدگاه تخصصی خود به جنبه‌های مختلف زندگی خانوادگی پرداختند. در همین راستا، انجمن فقه و حقوق خانواده دانشگاه امام صادق (ع) پرديس خواهان در ادامه فعالیت‌های علمی - پژوهشی این انجمن، ضرورت و اهمیت تدوین مجموعه مقالات با موضوع «خانواده پژوهی» با محوریت جامعه‌شناسی، روانشناسی و تعلیم و تربیت را در اولویت کار خود قرارداده و از اساتید و

۱۴ □ خانواده پژوهی از منظر جامعه‌شناسی، روان‌شناسی و تعلیم و تربیت

پژوهشگران متخصص در این حوزه، دعوت به تدوین و ارائه مقاله نمود با این قید که مقاله‌های دارای رویکرد معارف اسلامی از اولویت بررسی و چاپ بیشتری در این مجموعه مقالات برخوردار می‌باشند. در گزینش و بررسی مقاله‌ها سعی بر این بود که موضوعات از گستردگی و پوشش دهی مناسبی در تمامی زمینه‌های موردنظر برخوردار بوده و هم‌چنین علاوه بر کاربردی بودن و روزآمدی بتوانند تاحد ممکن پاسخگوی مسائل و مشکلات موجود در حوزه خانواده باشند.

پس از تدوین محورهای اصلی با درنظر گرفتن رویکردهای مورد نظر و ارسال فراخوان به مراکز دانشگاهی و مجتمع علمی، مقالات متعددی دریافت گردید که با گذر از مرحله ارزیابی توسط کمیته داوری، در نهایت ۱۰ مقاله از حد نصاب امتیاز لازم برای چاپ در مجموعه مقالات خانواده پژوهی برخوردار گردیدند. سپس به منظور اولویت‌بندی و ترتیب چاپ مقالات، پس از بررسی محتوایی و دریافت آراء کمیته داوری، متناسب با رویکردهای سه گانه جامعه‌شناسی، روان‌شناسی و تعلیم و تربیت، مقالات پذیرفته شده مورد طبقه‌بندی موضوعی در سه قالب جداگانه قرار گرفتند که در ادامه به معرفی اجمالی هر یک از مقالات پرداخته شده است.

خانواده‌پژوهی با رویکرد جامعه‌شناسی

در مقاله "مطالعه تطبیقی کارکردهای خانواده از منظر جامعه‌شناسی و آموزه‌های اسلامی" هدف اصلی واکاوی آموزه‌های دینی به منظور شناسایی آسیب‌های موجود در حوزه کارکردهای خانواده با رویکرد تقلیل گرایی و تبیین صحیح و کارآمد آن‌ها بر اساس دیدگاه اسلام مبتنی بر نظام تکوینی است. بدین منظور با بیان کارکردهای مهم خانواده از منظر دین، به تبیین ارزش‌های مطلقی پرداخته است که به علت ریشه داشتن در طبیعت انسان و هدف از آفرینش وی، از اصالت برخوردار بوده و به منظور نیل به سعادت حقیقی انسان از سوی آفریدگار طراحی شده است. این مقاله با استفاده از روش

توصیفی - تحلیلی، واکاوی آموزه‌های دینی به منظور شناسایی آسیب‌های حوزه کارکردهای خانواده با رویکرد تقلیل‌گرایی و تبیین صحیح و کارآمد آن‌ها بر اساس دیدگاه اسلام مبتنی بر نظام تکوینی را مد نظر قرار داده است.

مقاله "بررسی روش‌های نهادینه‌سازی رفتار در فرزندان توسط خانواده از دیدگاه اسلام" با هدف پاسخ‌گویی به این سؤال که از دیدگاه اسلام، خانواده چگونه می‌تواند رفتارهای شایسته را در فرزندان نهادینه کند، به بیان برخی از روش‌های نهادینه‌سازی رفتار از دیدگاه اسلام برای ملکه سازی هنجارها و ارزش‌های دینی و انسانی و درونی ساختن رفتارهای مطلوب پرداخته و به نقش خانواده در شکل‌دهی ساختار فکری و ارزش هر فرد و درونی‌سازی هنجارها و رفتارها از جمله استفاده از روش‌های تلقین و تحملیل به نفس، اعطای بیشن و ایمان، زمینه‌سازی و اسوه‌سازی اشاره کرده است.

مقاله "پیشگیری از جرائم در خانواده و جامعه با تکیه بر آموزه‌های قرآنی" با هدف بررسی راه‌های پیشگیری از جرائم با تکیه بر آموزه‌های قرآنی و رسالت خانواده‌ها؛ و با بیان معنا و مفهوم جرم در لغت و اصطلاح، به نقش خانواده در جرم زدائی و تربیت افراد پرداخته است. همچنین در این مقاله پیشگیری دینی (از طریق استفاده از آیات الهی) به عنوان مجموعه اقدامات پیشگیرانه غیرکیفری تلقی شده که بر تأثیر محیط‌های پیرامون فرد در فرایند اخلاقی تأکید دارد. این روش پیشگیری از جرم با تمرکز بر قرآن و سنت به تبیین ضرورت و اهمیت نقش جهان‌بینی الهی و امر به معروف و نهی از منکر سعی در بهبود وضعیت زندگی فرد و اجتماع دارد تا محیطی سالم و امن ایجاد نماید.

خانواده‌پژوهی با رویکرد روان‌شناسی

در مقاله "رابطه معنویت و معنای زندگی با انسجام خانواده در زوجین" با توجه به نقش باورهای معنوی در شکل‌گیری معنا، نوع

۱۶ □ خانواده پژوهی از منظر جامعه‌شناسی، روان‌شناسی و تعلیم و تربیت

مفهوم‌سازی و روابط عاطفی خانواده‌ها، به بررسی رابطه بین معنیت و معنای زندگی با انسجام خانواده، در زوجین پرداخته و نتایج حاصل از این پژوهش مبتنی بر شواهدی است که در آن‌ها تعامل معنیت و معنای زندگی زوجین پیش‌بینی کننده میزان بالایی از تغییرات در انسجام خانواده است، به گونه‌ای که سطح معنیت زوجین با جهت دادن به معنای زندگی، انسجام خانواده را افزایش می‌دهد.

مقاله "پیش‌بینی رضایت زناشویی بر اساس مؤلفه‌های سلامت روانی در افراد متأهل" با هدف بررسی جدگانه هر یک از ابعاد رضایت زناشویی بر اساس مؤلفه‌های سلامت روان (افسردگی، اضطراب، اختلال کارکرد جسمانی و اجتماعی) در زنان و مردان متأهل نشان داد، که در گروه زنان با افزایش اختلال در کارکرد جسمانی و افسردگی، رضایت زناشویی کاهش می‌یابد. همچنین متغیرهای جهت‌گیری مذهبی و موضوعات شخصی از یک سو و ارتباطات زناشویی از سوی دیگر به ترتیب بر اساس افسردگی و اختلال در کارکرد اجتماعی هر دو به صورت منفی پیش‌بینی می‌شود، اما در گروه مردان پیش‌بینی میزان رضایت از مدیریت مالی بر اساس اضطراب و اختلال در کارکرد اجتماعی به صورت منفی بوده است. بنابراین با توجه به این که ازدواج در نگرش دینی و سیله‌ای برای حرکت در جهت کمال برای زوجین تلقی می‌شود، اهمیت توجه به سلامت روانی همسر در تصمیم‌گیری در مورد انتخاب همسر آشکار می‌شود.

مقاله "تأثیر آموزش مهارت‌های ارتباطی با رویکرد تحلیل تبادلی بر افزایش رضایت زناشویی" به اهمیت آموزش مهارت‌های ارتباطی و تأثیر عمیق آن بر روی کیفیت روابط زناشویی اشاره کرده و نشان می‌دهد که الگوی ارتباط سازنده متقابل یکی از عوامل مؤثر در برابر استرس و زمینه‌ساز ایجاد رضایت، احساسات مثبت، تعدل تعارض و پایداری زناشویی است. همچنین بیان می‌کند آموزش مهارت‌های ارتباطی سبب افزایش رابطه با

خانواده و دوستان، افزایش ارتباط و گفت و شنود همسران و افزایش رضایت از رابطه جنسی می‌شود.

در مقاله "تأثیر متغیرهای ساختاری و رفتاری خانواده بر نظام ارزشی آن" با هدف بررسی تأثیر متغیرهای ساختاری خانواده (تعداد اعضای خانواده، تحصیلات، فاصله سنی والدین، فاصله سنی فرزندان، جنسیت فرزندان و سطح درآمد آنها) و متغیرهای رفتاری خانواده (احترام، رعایت هنجارهای خانوادگی، انجام فرایض دینی، نوع ارتباط بین والدین و فرزندان) بر نظام ارزشی آنها، بیان می‌کند که ارزش‌های اعضای خانواده تحت تأثیر متغیرهای ساختاری قرارداد و متغیرهای رفتاری نیز در دو بعد ارزش‌های دینی و ارزش‌های فرهنگی بر نظام ارزشی خانواده تأثیر دارد.

خانواده‌پژوهی با رویکرد تربیتی

مقاله "فرزنده‌پروری اسلامی در خانواده" با هدف شناخت نکات عملده در فرزندپروری اسلامی بر اساس آیات قرآن و روایات پیشوایان دینی از یکسو و پاسخ به مسئله جامعیت و کاربردی بودن آموزه‌های اسلامی در زندگی مدرن خانواده امروز با نگاه روان‌شناسی از سوی دیگر به بیان مفهوم فرزندپروری اسلامی، عامل زمینه‌ساز تربیت در اسلام، محورهای راهبردی اصلی پاسخ به نیازهای اساسی کودک و هدف اساسی تربیت فرزند در اسلام پرداخته و در نهایت به تعدادی از اصول و قوانین مطرح شده در اسلام برای فرزندپروری و نیز کاربردهای آنها در قالب راهبردهای عملی برای والدین و مردمان در سطوح مختلف آموزشی اشاره کرده است.

مقاله "پیش‌بینی اختلالات عاطفی - رفتاری برون نمود در نوجوانان براساس عملکرد خانواده آنان" به بررسی اختلالات رفتاری - عاطفی نوجوانان در حوزه‌های اختلال سلوک، اختلال نافرمانی مقابله‌ای و اختلال ADHD براساس عملکرد خانواده پرداخته و بیان می‌کند که بر اساس عملکرد

۱۸ □ خانواده پژوهی از منظر جامعه‌شناسی، روان‌شناسی و تعلیم و تربیت

خانواده می‌توان این اختلالات را پیش‌بینی کرد، به گونه‌ای که به ازای افزایش همبستگی، تأکیدات مذهبی و گرایش‌های سرگرمی – ذوقی و تعارض در خانواده، اختلال ADHD کاهش می‌یابد؛ افزایش تعارض و تأکیدات مذهبی با کاهش اختلال نافرمانی مقابله‌ای همراه است و به ازای کاهش تعارض، تأکیدات مذهبی و به هم تنیدگی اختلال سلوک افزایش می‌یابد.

مقاله "اهمیت شناخت ابعاد و نیازهای مختلف رشدی دوره جوانی در تحکیم روابط اعضاء خانواده" با اشاره به جنبه‌های مختلف رشد و نیازهای دوران جوانی به تبیین ضرورت و اهمیت توجه والدین و مریبان به ابعاد، ویژگی‌ها و تحول در دوره جوانی پرداخته و در صدد فراهم نمودن بستری مناسب برای تقویت نگرش همه‌جانبه نسبت به مسائل جوانان و جلب حمایت مسئولین در مراکز و سازمان‌های ذیربسط به منظور ارتقاء سطح رشد و عملکرد جوانان، بهبود روابط والدین و فرزندان و در نتیجه تحکیم بنیان خانواده است.

مجموعه حاضر کوشیده است تا ضمن تبیین رویکردهای جامعه‌شناسی، روان‌شناسی و تربیتی به خانواده با طرح موضوعات و پرسش‌های اساسی، گامی هرچند کوچک به سوی شکل‌گیری نگاه کل نگر، جامع و مستحکم برداشته و سهمی هرچند اندک در تدوین نظریه ایرانی - اسلامی خانواده داشته باشد.

اینک لازم است ضمن اذعان به لطف بیکران و عنایات مستمر خداوند متعال، از حمایت‌های بی‌دریغ سرکار حاجیه خانم مهدوی، ریاست محترم دانشگاه امام صادق علیه السلام پردازیس خواهران و پشتیبانی حوزه معاونت پژوهش و فناوری در تمامی مراحل تدوین این مجموعه مقالات، مراتب قدردانی و تشکر خود را ابراز نمایم. از نویسنده‌گان محترم مقاله‌ها که با تبیین دغدغه خود نسبت به مسائل خانواده فرصت تولید این اثر را فراهم ساخته‌اند، تشکر نموده و از همکار ارجمند سرکار خانم دکتر خدیجه ابوالمعالی الحسینی که در فرایند تدوین این مجموعه مقالات، به عنوان مشاوری امین از

هیچ همکاری دریغ نکردن، سپاسگزارم. همچنین از همکاری سرکارخانم حمیده یاقوتی که کلیه مراحل اجرایی تدوین، از جمله تنظیم و ارسال فرآخوان، سفارش مقالات، امور مربوط به داوری و ویرایش مقالات را با دقت نظر پیگیری نمودند، کمال تشکر را دارم. از اساتید محترم داور که با دقت نظر به ارائه راهکارهای اصلاحی برای تصحیح و تکمیل مقاله‌ها پرداختند، تشکر می‌کنم. در نهایت از خداوند متعال خواستارم که کوشش پژوهشگران، کارشناسان و تدوین‌گر این مجموعه مقالات مقبول درگاه احادیث قرار گرفته و به قلم‌های دغدغه‌مند در حوزه خانواده قدرت و وسعت بخشیده و قدم‌های پشتیبان این حرکت علمی را برکت عطا نماید.

زهره موسی زاده

تهران، تیر ۱۳۹۳

بخش تخت

خانواده پژوهی با روکید جامعه شناسی

مطالعه تطبیقی کارکردهای خانواده از منظر جامعه‌شناسی و آموزه‌های اسلامی

زهره موسی‌زاده^۱

مقدمه

جامعه‌شناسان خانواده را پدیده‌ای تاریخی می‌دانند که از اجتماع کلی جدا نیست و تطور خانواده، ریشه در تغییرات و تحولاتی دارد که در جامعه پدید آمده است. خانواده در همه دوره‌های تاریخی ناگزیر به تغییر و انعطاف‌پذیری در مواجهه با تحولات اجتماعی بوده است. عامل مشترک در کلیه تعاریف حوزه خانواده از منظر جامعه‌شناسی، شکل‌گیری نهادی اجتماعی و انسانی با روابط مشروع، بر پایه ازدواج یا روابط خویشاوندی است که از شرایط خانواده محسوب می‌شود. تطور خانواده از شکل گسترده به هسته‌ای تحت تأثیر افول اقتصاد خانوادگی و در نتیجه گسترش شهرنشینی و رشد ارزش‌های فردگرایانه از مصاديق تابعیت این نهاد از تغییرات و تحولات اجتماعی بوده است (ساروخانی، ۱۳۸۴).

مورگان^۲ (۱۹۷۵)، خانواده را جزئی از نظام کلی جامعه و در رابطه تنگاتنگ با آن می‌داند و خطوط اصلی تطور خانواده را در جهان از طریق

۱. استادیار گروه علوم تربیتی دانشگاه امام صادق (ع) mosazadeh@isu.ac.ir

2. Morgan

۲۴ □ خانواده پژوهی از منظر جامعه‌شناسی، روان‌شناسی و تعلیم و تربیت

مطالعه جوامع طی تاریخ بررسی می‌کند. وی معتقد است، حرکت خانواده طی تاریخ در جوامع گوناگون دارای نظمی مشخص، مستمر و تکاملی بوده و پیدایش مراحل مشخص خانواده در حیات تاریخی جوامع، جبری است. همچنین، مورگان به همزمانی انواع گوناگون خانواده معتقد نیست و برخلاف جامعه‌شناسانی که تطورات جهان را حرکاتی چرخشی می‌بیند، وی قائل به اندیشه خطی است و حرکت تاریخ را در یک خط مستقیم می‌بیند. دورکیم^۱ (۱۸۹۷) معتقد است، خانواده بیش از آنکه پدیده‌ای زیستی یا طبیعی باشد، برآیندی از شرایط اجتماعی است و مطالعه آن بیشتر در قلمرو جامعه‌شناسی قرار می‌گیرد. از نظر او خانواده نوعی تکامل خطی دارد که دچار انقباض تدریجی از نظر کمی و کیفی شده است. دورکیم نیز همانند مورگان بر آن است تا خط مستقیمی در تطور خانواده بجوید و آن را بر تمامی جهان تعمیم دهد که چنین اندیشه‌ای لزوماً جبرگراست. همچنین، وی همزمانی انواع خانواده را در جهان نمی‌پذیرد و مراحل تکوین و تکامل خانواده را کلانی، صلبی (هم‌خونی)، پدرسری و زن و شوهری (هسته‌ای) می‌داند که خانواده زن و شوهری از دیدگاه دورکیم، نشانگر قانون انقباض تدریجی (از نظر کمی و کیفی) در سیر تطور خانواده است (ساروخانی، ۱۳۸۴).

رنه کونینگ^۲ در بسط نظریه انقباض دورکیم، موضوع کاهش کارکردهای خانواده را مدنظر قرار می‌دهد. از نظر او در اثر تکامل صنعتی، ساختار درونی خانواده تغییر می‌یابد و کارکردهای مهم آن به نهادهای دولتی، اجتماعی و اقتصادی واگذار می‌شود. او معتقد است، در شرایط کنونی تمامی کارکردهای ثانویه خانواده مانند کارکرد اقتصادی، آموزشی، بهداشتی، حمایت و مراقبت و حتی گذران اوقات فراغت نیز به نهادهای جایگزین واگذار شده است و خانواده برای اولین بار در تاریخ می‌تواند به کارکرد اولیه خود که عبارت از رشد شخصیت اجتماعی - فرهنگی کودکان است بپردازد (اعزازی، ۱۳۸۷).

1. Durkheim
2. Rene Koning

سخن از کارکردهای خانواده معمولاً به مکتب ساختی - کارکردی پیوند داده می‌شود، زیرا صاحب‌نظران این مکتب بیش از همه در جهت توزیع و تبیین این کارکردها کوشیده‌اند. خانواده در شکل‌های مختلف آن همواره کارکردهای متعددی را ایفا کرده است. ویلیام اگبرن^۱ و کلارک تیبتس^۲، شش کارکرد اساسی خانواده را یادآور شدند که عبارت‌اند از: تولیدمثل، حمایت و مراقبت، جامعه‌پذیری، تنظیم روابط جنسی، عطوفت و همراهی و تأمین پایگاه اجتماعی. جرج مرداک^۳ در کتاب خود با نام ساخت اجتماعی چهار وظیفه شامل کارکرد جنسی، کارکرد اقتصادی، کارکرد توالد و تناسل و کارکرد تربیتی را برای خانواده برشمرده است (فرید به نقل از مرداک، ۱۳۸۷).

از نظر مک‌ایور^۴، خانواده گروهی از افراد با روابط جنسی پایا و مشخص است که بر تولیدمثل و تربیت فرزندان منجر می‌شود. از جمله عناصر مورد توجه مک‌ایور در خانواده می‌توان به روابط جنسی پایا، تولیدمثل، تربیت فرزندان، متابع مشترک اقتصادی، تأمین نیازهای غذایی و آموزشی فرزندان و تأمین محل اقامت اشاره کرد (فرید به نقل از مک‌ایور، ۱۳۸۷، ص ۱۴۰). همچنین، کوئن^۵ (۱۳۸۷)، خانواده را گروهی خویشاوندی می‌داند که در اجتماعی کردن فرزندان و برآوردن برخی نیازهای بنیادی دیگر مسئولیت اصلی را بر عهده دارد. وی معتقد است که کارکردهای خانواده از فرهنگی به فرهنگ دیگر متفاوت است (کوئن، ۱۳۸۷).

بر اساس نظریه‌های مطرح در حوزه جامعه‌شناسی، جامعه مدرن با تغییر شرایط اقتصادی - اجتماعی ناشی از صنعتی شدن و تغییر الگوهای تولید، تغییرات گسترده در ساختارهای اجتماعی، اصلاحات دینی و جایگزینی انسان‌محوری به جای خدامحوری، غلبه نگرش پوزیتیویستی در علوم، حضور تأثیرگذار و فرهنگ‌ساز تکنولوژی‌های جدید در زندگی مردم و ظهور جنبش‌های فمینیستی، ناگزیر به کاهش و تنزل در تعاریف بعضی

1. William Ogburn

2. Clark Tibbets

3. George Murdock

4. Mac Iyor

5. Kouen

کارکردها و حذف برخی دیگر شده است. بروز این تحولات در نقش و کارکردها، پیامدهایی نظیر کاهش تمایل به تشکیل خانواده و مجردزیستی، پذیرش ارضسای نیازهای جنسی خارج از چارچوب خانواده و تشید خانواده‌های تک والد، کاهش وظایف حمایتی مرد در قبال همسر، تضعیف کنترل و ناظرت خانواده بر فرزندان و نادیده گرفتن تفاوت‌های جنسیتی در پذیرش نقش‌ها و نظایر آن را به دنبال داشته است.

در مقابل این دیدگاه، مفهوم خانواده از منظر اسلام عبارت از نهادی اجتماعی، اخلاقی و حقوقی است که بر مبنای ازدواج بین دو جنس مخالف تشکیل می‌شود و میان اعضای آن روابط نسبی یا سببی حاکم است و آن‌ها در مقابل هم از حقوق و تکالیفی برخوردارند که بر اساس مدیریت واحد اداره می‌شود. بنابراین، خانواده نسبت به سایر نهادهای اجتماعی اصال و ماهیتی متفاوت دارد و اخلاق و صمیمیت به منزله مهم‌ترین اصل حکم فرماست (مطهری، ۱۳۸۰، ج ۵، ص ۳۳). قداست این نهاد برخاسته از جایگاه آن و عنایت ویژه‌ای است که خداوند بزرگ در قلم «تکوین» و رقم «تشريع» به حوزه خانواده داشته است و پیامبر رحمت (علی‌الله‌آل‌هی‌اصح) هیچ نهادی را در اسلام در پیشگاه خداوند دوست‌داشتند تر و عزیزتر از تشکیل خانواده و پیوند زناشویی نمی‌داند (مجلسی، ۱۴۰۴ق، ج ۱۰۳، ص ۲۲۲). قداست و شرافت خانواده تا حدی است که امام علی (علی‌الله‌آل‌هی‌اصح) می‌فرمایند: «اگر مرد بدون هیچ مانعی، شب را بیرون از خانه به سر برد و در جای دیگر استراحت کند، عین نامروتی و خلاف جوانمردی است» (حر عاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۱۴، ص ۱۲۲). از سوی دیگر در سخن نبوی (علی‌الله‌آل‌هی‌اصح) همسرداری برای زن به مثابه صحنه جهادی است که او جهادگر آن میدان است (مجلسی، ۱۴۰۴ق، ج ۱۰۳، ص ۲۵۲) و ارزش رساندن یک جرعه آب به همسر به جز پاداش اخروی، از یک سال روزه و شب زنده‌داری برتر است (حر عاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۱۴، ص ۱۲۳).

بر این اساس، از منظر دینی کارکردهای خانواده متعادل، ارزش‌های مطلقی است که به علت ریشه داشتن در طبیعت انسان و هدف از آفرینش وی، نباید تابع شرایط اجتماعی تعریف شود. خانواده در نگاه دینی، فضایی است انحصاری برای ارضای نیازهای جنسی و حفظ عفت و تولد فرزندان صالح که به منزله واحد اجتماعی در تعامل، کنش و تأثیر و تأثر متقابل با سایر خرده‌نظام‌های اجتماعی است. بنابراین، در یک نگاه همه‌جانبه، بررسی فعالانه و پویا در متون دینی برای اتخاذ ساختارهای اصیل خانواده و چگونگی رابطه آن با سایر خرده‌نظام‌ها به منظور تحقق ساختار و تبیین کارکردهای خانواده دینی ضروری به نظر می‌رسد.

کارکردهای خانواده

۱. اصلاح روابط جنسی

آدمی دارای غراییز و نیازهای متعدد و متفاوتی از جمله غریزه جنسی است که ارضای متناسب آن در بستر صحیح در سلامت جسم و روان وی تأثیر بسیاری دارد و سرکوب و بی‌توجهی به این غریزه می‌تواند منشأ بسیاری از اختلالات روانی باشد. غریزه جنسی یکی از غراییز نیرومند مشترک میان انسان و جانوران به شمار می‌رود که همواره نقش حیاتی در بقای نسل ایفا کرده است. میل جنسی در انسان‌ها مدت‌ها پیش از دوره بلوغ نشانه‌های خود را ظاهر می‌کند، اما فعالیت جدی آن همراه با بلوغ جنسی و به دنبال پاره‌ای تغییرات هورمونی و جسمی آغاز می‌شود، تغییراتی که شرایط کافی را برای تولید مثل فراهم می‌آورد (بستان، ۱۳۸۷).

قوانین اسلام که منطبق بر فطرت انسان‌هاست، این واقعیت زندگی بشری را تأیید کرده و آن را یکی از کارکردهای اصلی خانواده برشمرده و هرگونه روابط جنسی خارج از چارچوب خانواده و انحراف جنسی را ممنوع کرده است. آیات بسیاری از قرآن کریم بر این واقعیت تأکید داشته و تعالیم اسلام را منطبق با طبیعت انسان معرفی کرده است (روم، ۳۰). به این

۲۸ □ خانواده پژوهی از منظر جامعه‌شناسی، روان‌شناسی و تعلیم و تربیت

کارکرد با تعابیری همچون «مبادرت» به معنای تماس بدنی و پوستی دو نفر، «رفت» به معنای انواع لذات جنسی زن و مرد و «لباس» به معنای پوشش و لباس یکدیگر بودن توجه شده است (بقره، ۱۸۷). همچنین، به منظور تبیین جایگاه و اهمیت این کارکرد در اصلاح روابط زوجین، بر اهتمام و تقویت گرایش به روابط جنسی به منزله زینت برای زندگی زناشویی و توجه به نیازهای جنسی طرف مقابل تأکید شده است (آل عمران، ۱۴؛ اعراف، ۸۰).

رابطه درست و کارآمد جنسی، زمینه نشاط و آرامش زوجین را فراهم می‌کند و بر استحکام بنیان خانواده می‌افزاید. اولیای دین با معادل‌سازی پاداش روابط جنسی با برخی تکالیف دینی دشوار مانند جهاد، ریزش گناهان و پاک شدن افراد به دنبال ایجاد نگرش مثبت دینی نسبت به این رفتار در زن و شوهرند. این امر باعث می‌شود آنان احساس مثبتی از این روابط داشته باشند و لذت و نشاط بیشتری برای آنان حاصل شود، زیرا تقویت این نگرش مانع بروز احساس گناه در اثر روابط جنسی در زن و مرد می‌شود.

سیاست جنسی اسلام بر محدود کردن ارتباط جنسی به روابط زناشویی، رعایت عفت در پوشش، نگاه و رفتار، غیرت ورزی مردانه، توجه به تفاوت نیازمندی‌ها و استعدادهای جنسی زن و مرد، رعایت حریم‌های اخلاقی، نفی ریاضت جنسی و ترغیب به تقویت روابط جنسی استوار است (پایدار، نهج الفضاحه، ۱۳۷۶، ص ۲۴۶، ص ۴۱۰، ص ۴۶۲، ص ۴۷۲، ص ۴۷۵، ص ۵۲۱، ص ۶۲۴، ص ۶۲۸، ص ۵۸۷، ص ۶۹۲؛ شعیری، جامع الاخبار، ۱۳۶۳، ص ۱۴۵؛ حر عاملی، وسائل الشیعه، ۱۳۷۴، ج ۲۰، ص ۱۰۹-۱۰۵، ص ۱۱۷، ص ۱۲۲، ص ۱۳۵، ص ۱۵۴، ص ۱۶۱، ص ۱۷۶، ص ۱۸۵-۱۸۳، ص ۱۹۴-۱۹۳، ص ۱۹۸، ص ۲۲۲، ص ۲۵۲، ص ۲۴۸؛ مجلسی، بحار الانوار، ۱۴۰۴ ق، ج ۷۶، ص ۴۲).

آموزه‌های دینی، ارضای نیاز جنسی را رکن اساسی ازدواج قلمداد کرده‌اند تا حدی که در قوانین اسلام، عیوب و نقص‌هایی که از ارضای صحیح جنسی مرد یا زن ممانعت به عمل می‌آورند را عامل فسخ ازدواج

می‌دانند (بستان، ۱۳۸۵). بنابراین، نیاز جنسی زن و مرد به یکدیگر عامل جذب آن‌ها و پذیرش وظایف و مسئولیت‌ها در خانواده است، اما برآوردن نیاز جنسی کارکرد انحصاری خانواده نیست، زیرا در این صورت، تحکیم بینان خانواده تابع میزان برآوردن این نیاز (شدت و ضعف نیاز جنسی در دوره جوانی و پیری) می‌شود (بهشتی، ۱۳۸۵، ص ۳۵). بنابراین، از وظایف اساسی مرد و زن در ازدواج، ارضای نیاز جنسی طرف مقابل است، در این رابطه زن یا مرد نمی‌توانند حتی به بهانه عبادت از روابط جنسی سرباز زنند.

۲. تولیدمثل

تولیدمثل از کارکردهای اساسی خانواده است که همواره بقای جوامع و نسل بشر را تضمین کرده است. از نقاط مهم این کارکرد حفظ و نگهداری دقیق از خط توارث و نسبت انسان‌ها و خانواده‌ها و جلوگیری از اشتباه نسب‌های است. در روایات دینی به نقل از معصومان (علیهم السلام)، ازدواج و تولیدمثل که به تبع آن زمینه کثرت نسل امت مسلمان و برتری آن‌ها را بر دیگران فراهم می‌کند، موجبات مباهات و افتخار پیامبر رحمت (علیهم السلام) محسوب می‌شود. همچنین برای زنان، بارداری و مراقبت از فرزندان به مثابة روزه‌داری و شب زنده‌داری و جهاد در راه خدا در نظر گرفته شده و مستحق پاداشی بزرگ معادل آزاد کردن انسان و آمرزش تمامی گناهان است (مجلسی، ۱۴۰۴، ج ۳۶، ص ۱۵؛ مجلسی، ۱۴۰۴، ج ۳۲۷، ص ۸۲؛ ح ۱۱۷؛ ح ۱۹۹۱، ح ۱۴، ص ۱۸۹؛ ح ۱۵؛ ح ۱۷۵، ص ۲۰، ح ۱۴؛ صدوق، ۱۴۱۳، ج ۵، ص ۳۸۲).

بنابراین، تمام روایات در رابطه با تولیدمثل و تکثیر نسل ارزش‌گذاری مثبتی را ارائه کرده است. از آنجا که تولید نسل از طریق روابط جنسی بین زن و مرد تحقق می‌یابد، تعالیم اسلام در این خصوص نیز توصیه‌هایی را در زمینه چگونگی روابط جنسی، زمان و مکان و برخی شرایط زن و مرد در این حالت ارائه کرده که همراهی این رفتار با یاد خدا و درخواست فرزندان سالم و صالح مورد تأکید قرار گرفته است. با این تأییدات و توجه به این امر

۳۰ □ خانواده پژوهی از منظر جامعه‌شناسی، روان‌شناسی و تعلیم و تربیت

که فرزندآوری از عوامل مهم ایجاد آرامش روانی، افزایش نشاط در خانواده و عامل استحکام آن است، در حال حاضر تمایل به فرزندآوری در خانواده به خصوص زوجین جوان کاهش یافته است. فردگرایی مادی و تقویت خودمحوری، غلبه رویکرد پوزیتیویستی و کمیت‌گرایانه، تغییر فرهنگ اقتصادی، تضعیف سیستم‌های حمایتی از خانواده، کم‌همیت شمردن نقش مادری و ارزش‌گذاری برای اشتغال و فعالیت اجتماعی زنان در مقایسه با فعالیت خانگی، پیچیده شدن فرایند تربیت و تبلیغات مستمر در زمینه تأثیر کاهش جمعیت خانواده در افزایش سطح زندگی و رضامندی از دلایل و عوامل مؤثر بر تقلیل تولید مثل است. در این راستا، تبدیل نگاه کمی فردی به رشد و سعادت کیفی انسانی و حمایت از تشکیل، استحکام و کارآمدی خانواده به منزله یک کل منسجم، نیازمند تقویت کرسی‌های نظریه‌پردازی، انجام پژوهش‌های دامنه‌دار، برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری‌های حکومتی است.

۳. تربیت و جامعه‌پذیری فرزندان

در جهان آفرینش، انسان یگانه موجودی است که به تربیت کامل نیاز دارد (کانت^۱، تعلیم و تربیت، ص ۱۰۸)، زیرا انسان دارای استعدادها و توانمندی‌های بالقوه زیادی است که فقط در پرتو تربیت، امکان شکوفایی و بالندگی می‌یابد. ابته پرورش و به کمال رسانیدن انسان، با این همه راز و رمز و اسرار نهفته در سروشت او کار آسانی نیست و دشوارترین وظیفه والدین در بستر خانواده، تربیت فرزندان است. خانواده نقش مؤثری در تربیت فرزندان دارد و پدر و مادر به منزله الگوی مناسب باید از دوران کودکی با آموزش اصول صحیح اخلاقی و ایجاد عادات مناسب و پسندیده رفتاری، به راهنمایی، هدایت و تربیت فرزندان پردازند. حضرت علی (علی‌الله) می‌فرمایند: «انسان شدیداً نیازمند تربیت و اصلاح خویش است همان‌گونه که کشتزار تشنئه آب باران است» (آمدی، جلد ۱، ص ۲۲۴). بهترین ارثی که

۱. Kant

پدران می‌توانند برای فرزندان خود به جای گذارند ادب و تربیت صحیح است (آمدی، جلد ۳، ص ۴۸۳).

خانواده در حیات اجتماعی نیز نقش مهمی را ایفا می‌کند، بدین صورت که برآیند و انعکاسی از جامعه بوده و معیار شناخت و سنجش آسیب‌های اجتماعی است. در میان تمام عوامل اجتماعی - اقتصادی اثرگذار رشد کودک، هنوز هم خانواده انتقال‌دهنده اصلی ارزش‌ها، اصول اخلاقی، آرمان‌ها، عادات و شیوه‌های تفکر و عمل به شمار می‌آید. در فرایند کلی جامعه‌پذیری انسان، هر فرد از یک جامعه در معرض یک سری تعامل‌ها قرار می‌گیرد که از این طریق، به اکتساب ارزش‌ها، نگرش‌ها، دانش‌ها، هنجارها، مهارت‌ها و رفتارها می‌پردازد. هدف اصلی از جامعه‌پذیری، تربیت شهروند خوب از اوان کودکی است، زیرا جامعه از طریق نسل جدید، خود را بازتولید می‌کند. افراد بشر با درونی کردن فرایند جامعه‌پذیری، به فرآگیری مهارت‌های ضروری از جمله برقراری ارتباط مؤثر با خود و دیگران، شیوه‌های قابل قبول رفع نیازمندی‌ها، کسب هویت شخصی و پذیرش نقش‌های اجتماعی می‌پردازند.

یکی از اساسی‌ترین کارکردهای خانواده جامعه‌پذیری است که در واقع به آموزش آنچه کودک برای انتقال به دوره بزرگسالی و اینفای نقش خود در جامعه نیاز دارد، می‌پردازد. خانواده از طریق گفتگو و سرمشقدسی به شخصیت کودک شکل می‌دهد و شیوه‌های فکری و روش‌های عملی را که به عادت تبدیل می‌شوند، به او آنها می‌کند (کوچابسکا^۱، ۱۹۹۰، به نقل از رایس، ترجمه مهشید فروغان، ۱۳۸۸، ص ۲۳۷-۲۴۰) و رولینز^۲ به این فرایند «انتقال نسلی» گفته‌اند. نقش خانواده به منزله رکن اساسی تربیت، به ویژه در دوره‌های آغازین رشد که تجربه‌های اولیه کودک در حال شکل گرفتن است، از اهمیت بسیاری برخوردار است. پایه‌های

1. Kochabska

2. Peterson

3. Rollins

اجتماعی شدن و شکل‌گیری ساختار شخصیت کودک محسول یادگیری در کانون خانواده است. والدین به منزله الگوهای اصلی زندگی کودک، احساسات، علایق، ویژگی‌های اخلاقی، شخصیتی و حتی منطق قضاوتی و ارزشی خود را به او منتقل می‌کنند و کودک با علاقه و وجود تمام این معیارها را درونی می‌کند و شخصیت در حال تکوین خود را با آن‌ها وفق می‌دهد. تأثیر والدین در فرایند جامعه‌پذیری کودکان تا حدودی به کثرت، مدت، شدت و اولویت‌های تماس اجتماعی والدین با فرزندان‌شان بستگی دارد (راسل^۱، ۱۹۸۷، به نقل از رایس، ترجمه مهشید فروغان، ۱۳۸۸، ص ۲۳۷-۲۴۰).

امروزه خانواده که به منزله اولین و مهم‌ترین نهاد تربیت و پرورش فرزندان محسوب می‌شود، در امر تربیت و انتقال ارزش‌ها و برقراری رابطه سالم و مؤثر با نسل بعدی چهار مشکلات متعددی شده است. پدیده گست نسل‌ها، از یک سو پذیرش ارزش‌های انتقالی از سوی والدین را به علت تغییرات عمیق در نظام ارزشی و اجتماعی چهار مشکل کرده و از سوی دیگر ناآشنای والدین با شیوه‌های کارآمد تربیتی و مهارت‌ها و فنون ارتباطی، فرایند تأثیر و تأثر متقابل را در سیستم خانواده و در نتیجه تربیت و جامعه‌پذیری فرزندان، با مشکل جدی مواجه کرده است (بستان، ۱۳۸۵).

در نگرش دینی، توجه به خانواده و اصالت خانوادگی از اهمیت زیادی برخوردار است، تا حدی که در امر ازدواج به انتخاب همسر از خانواده‌های خوب و صالح توصیه شده، زیرا خانواده تحت تأثیر الگوی ژنتیکی و محیطی رشد، نقش عمده‌ای در تکوین شخصیت فرد ایفا می‌کند. پیامبر (ص) در این باره می‌فرماید: «تزوجوا في الحجر الصالح فان العرق دساس» با خانواده خوب و شایسته وصلت کنید، زیرا خون اثر دارد (المتقى الهندي، ۱۴۰۹ق، ص ۱۵۳). در زمینه میزان نقش خانواده در تربیت کودکان، حضرت علی (ص) می‌فرماید: «صفحة دل کودک همچون زمین

مستعدی است که هیچ گیاهی در آن نروییده و آماده هر نوع بذرافشانی است». امام محمد غزالی نیز در کیمیای سعادت چنین آورده است: «بدان که کودک امانتی است در دست مادر و پدر و دل پاک وی چون گوهری است نفیس و نقش پذیر و چون موم از همه نقش‌ها خالی است. چون زمینی پاک است که هر تخم در وی بروید، اگر تخم خیرافکنی به سعادت دین و دنیا برسد و مادر و پدر و استاد در آن ثواب شریک باشند و اگر برخلاف این باشد، بدبخت شود و ایشان در هرچه بروی رود شریک باشند».

بعد از ورود کودک به مدرسه، هماهنگی بین این دو نهاد رسمی و غیررسمی می‌تواند موجب تسهیل رفتارهای تربیتی باشد. همگامی خانواده با مجموعه آموزش و پرورش می‌تواند سازندگی فرد و در نهایت پیشرفت جامعه را به همراه داشته باشد. سازندگی، سلامت و پویایی جامعه آینده می‌تنی بر نگرش‌ها، ادراک‌ها و توانمندی‌هایی است که کودکان در خانه و مدرسه کسب می‌کنند. بنابراین، تلاش خانواده‌ها و مسئولان مدرسه و مراکز تربیتی می‌تواند با هماهنگی و همفکری، ساختن فرد و اجتماع آینده را تضمین کند. توجه به عملکرد سنجیده و مراقبت از اعمال به وسیله والدین به دلیل نقش الگویی و تأثیرپذیری کودکان، ثبات قدم و انسجام و هماهنگی کافی در قول و عمل، توجه و احترام نامشروع به کودکان به منظور تقویت عزت نفس و نگرش مثبت در آن‌ها، ارتقای میزان مشارکت والدین و درگیری آن‌ها در حل مسائل فرزندان، به کارگیری سبک‌های فرزندپروری کارآمد و مقتدرانه و تنظیم مقررات و مشخص کردن حد و مرزها، متناسب کردن توقعات با سطح توان و میزان تلاش کودکان، انطباق روش‌های تربیتی همگام با مراحل رشد فرزند و در عین حال انعطاف‌پذیری در برابر تغییرات ناشی از آن می‌تواند در فرایند جامعه‌پذیری کودکان، پیش‌بینی کننده مناسبی برای تأمین بهداشت و سلامت روان فردی و سعادت اجتماعی محسوب شود.

ارضای نیازهای عاطفی

رسالت تشکیل خانواده، ایجاد سکینه و آرامش، همراهی، همدلی و دوستی پایدار در زندگی است. بنابراین، کارکرد تأمین عاطفی، مهم‌ترین نقش را در ایجاد و تحکیم بینان خانواده دارد. دیدگاه‌های نظری جدید در حوزه روان‌شناسی مانند نظریه سیستم‌های بوم‌شناختی، خانواده را به صورت مجموعه‌ای از روابط وابسته به هم در نظر گرفته‌اند و معتقد‌اند که رفتار اعضا در خانواده بر یکدیگر تأثیر و تأثر متقابل دارند. هنگامی که سبک فرزندپروری مقتدرانه حاکم بر فضای خانواده است و والدین قوانین و اصول تربیتی را با ارائه دلیل و به صورت مشارکتی و محترمانه وضع می‌کنند، کودکان گرایش به همکاری دارند. همچنین، زمانی که فرزندان پذیرای قوانین و قراردادهای خانواده‌اند، والدین آن‌ها صمیمیت بیشتری دارند و با اعتماد به نفس بیشتری عمل می‌کنند. در مقابل والدینی که از سبک‌های مستبدانه یا طردکننده استفاده و با خصوصیت انضباط برقرار می‌کنند، فرزندان آن‌ها معمولاً از پذیرش قوانین سریع‌تر می‌زنند و این احساس و عملکرد منفی متقابل، ارضای نیازهای عاطفی اعضا را با مشکل جدی مواجه می‌کند (لورا ای برک^۱، ۱۳۸۶، ج ۱، ص ۹۳).

متأسفانه در برخی از خانواده‌ها رفع نیازهای مادی اعضا مانند خوراک، پوشاش، تأمین مسکن و دیگر نیازهای اقتصادی از اهمیت بیشتری نسبت به تأمین نیازهای عاطفی برخوردار است. در واقع تعبیر منزل به معنی محل استراحت و تجدید قواست و دارای اصلاح و جایگاه ارزشی نیست. این در حالی است که در خانواده رشدیافته و سالم به نیازهای معنوی اعضا نیز توجه شده و همگی خود را در برابر هم مسئول و موظف می‌دانند و فضای خانه و خانواده به معنای محل سکون و آرامش است.

به اعتقاد بسیاری از جامعه‌شناسان ارضای نیازهای عاطفی مهم‌ترین کارکردی است که می‌تواند بقای خانواده را در جوامع صنعتی جدید تبیین

1. Laura A Berger

کند. اگرچه اراضی این نیاز در محیط‌های دیگر زندگی مانند محیط‌های شغلی یا آموزشی نیز تا حدی شکل می‌گیرد، رضایت‌بخش‌ترین روابط شخصی از ارتباط صحیح همسران، والدین و فرزندان حاصل و تحت این شرایط امنیت جسمی و روحی افراد در خانواده تأمین می‌شود (بستان، ۱۳۸۵، ص ۸۶). خداوند آرامش و محبت بین همسران را از نشانه‌ها و آیات الهی معرفی می‌کند و آن را هدف ازدواج می‌شمارد: «وَ مِنْ آيَاتِهِ أَنَّ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنفُسِكُمْ أَزْواجًا لَتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَ جَعَلَ بَيْتَكُمْ مَوَدَةً وَ رَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ» (روم، ۲۱). در این آیه، هدف ازدواج رسیدن به آرامش در کنار همسر معرفی و نشانه الهی قلمداد شده است. در ادامه آیه نیز خداوند تعهد کرده که میان زن و شوهر مودت و رحمت قرار داده است و این نیز از نشانه‌های الهی قلمداد می‌شود.

برای حفظ و تقویت این انس و الفت راهکارهایی در سیره و سخن معصومان (علیهم السلام) توصیه شده است. حضرت علی (علیهم السلام) می‌فرماید: «اجملوا فی الخطاب تسمعوا جميل الجواب» زیبا سخن بگویید تا زیبا بشنوید (آمدی، ۱۴۲۳ق، ص ۴۲۶). حدیث شریف کسae نیز منشوری زیبا از خانواده موفق و اسوه را ترسیم کرده که در آن صمیمیت و عاطفه در روابط اعضا به وضوح مشهود است. به نظر می‌رسد این حدیث شریف، جدا از بیان مسئله اصلی آن یعنی عصمت اهل‌بیت، دارای ظرافت‌ها و زیبایی‌هایی است که شایسته الگوبرداری است (قمی، ۱۳۷۹، ص ۱۰۱۷). در زمینه ابراز محبت اعضا به یکدیگر، پیامبر اکرم (علیهم السلام) فرموده است: «قول الرجل المرأة انى احبك لا يذهب من قلبه ابداً» مردی که به همسرش بگویید دوستت دارم این سخشن هرگز از دل او بیرون نمی‌رود (حر عاملی، ۱۹۹۱م، ج ۲۰، ص ۲۳) و در جایی دیگر بیان شده است «المرأة صالحه تعينه على امر الدنيا و الآخرة» زن خوب همسرش را در امر دنیا و آخرت کمک می‌کند (حر عاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۱۴، ص ۱۲۳). امام علی (علیهم السلام) نیز می‌فرماید: «جهاد المرأة حسن التبعل»: جهاد زن خوب شوهرداری اوست یا در جای دیگری